

DOI: 10.31866/2616-7581.4.2.2021.245808

УДК 274.5-662:37+78]:94(474.5)

ПОШИРЕННЯ ЛЮТЕРАНСТВА У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ОСВІТИ ТА МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Микола Підгорбунський

кандидат історичних наук, доцент; ORCID: 0000-0002-2678-5147; e-mail: nikolauspidg@gmail.com
Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна

Анотація

Мета дослідження – визначити вплив лютеранства на освіту та музичну культуру у Великому князівстві Литовському. **Методологія дослідження** включає культурно-історичний аналіз, що дав можливість проаналізувати та дослідити вплив лютеранства на музичну культуру у Великому князівстві Литовському. Джерелознавчий та музично-теоретичний методи використані під час пошуку та аналізу церковно-співочих збірників. Біографічний метод дослідження був вжитий для проведення систематизації відомостей про життя і творчість теологів, композиторів та теоретиків. **Наукова новизна дослідження.** Вперше проаналізовано вплив лютеранства на освіту, книговидання та музичне мистецтво. Виявлено перші церковно-співочі збірники, в яких прослідковується поступовий перехід від монодії до багатоголосся. **Висновки.** В процесі дослідження впливу лютеранства на освіту та музичну культуру у Великому князівстві Литовському встановлено, що одним із головних шляхів занесення протестантських ідей стало навчання шляхетського та міщанського українського юнацтва в західноєвропейських лютеранських університетах. Конкуренція між православними, католицькими та протестантськими школами, яка існувала у Великому князівстві Литовському, сприяла розвитку освіти в країні. В XVI ст. Вільно було поліграфічним центром Великому князівства Литовського, де друкарі змагалися один з одним, видаючи книги різними мовами та з протилежними релігійними позиціями. В цей період завдяки литовським протестантам друкуються церковно-співочі збірники. Піснеспіви в перших збірниках об'єднували стилістичні тенденції протестантських хоралів, чеських реформаторів та традиції місцевих майстрів.

Ключові слова: лютеранство; реформаційні ідеї; протестантство; церковно-співочі збірники; піснеспіви; гімни

Вступ

Вплив західних реформаційних течій відобразився на розвитку духовної культури українського народу, зокрема на мові, писемності, освіті, книговиданні, музичному мистецтві, православному богослужінні тощо. Лютеранство стало

першою протестантською течією, яка була поширена на українських теренах. Актуальність цієї публікації пов'язана зі зростаючою увагою до української музичної культури в період Ренесансу. Нагальною потребою є дослідження періоду ознайомлення та запровадження західноєвропейської музичної культури у Великому князівстві Литовському.

Мета

Метою дослідження є визначення впливу лютеранства на освіту та музичну культуру у Великому князівстві Литовському.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед українських істориків та мистецтвознавців, які займалися і продовжують займатися дослідженням розвитку музичної культури в період Ренесансу недостатньо приділена увага саме впливу лютеранства. Певні напрацювання по цій тематиці зроблені Ю. Буковським (Bukowski, 1883), С. Голубевим (1883), О. Дадіомовою (2015) та К. Харламповичем (1898). Більш ґрунтовні дослідження проведені польськими та литовськими вченими: М. Banaszak (1988), S. Žukas (1966), I. Lukšaitė (1996). У своїх дослідженнях вони, на жаль, не приділяли достатньої уваги розвитку української освіти та музичної культури в період Ренесансу.

Виклад матеріалу дослідження

На початку XVI ст. з Герцогства Пруссії протестантські ідеї почали поширюватися в північних землях Великого князівства Литовського – в Жемайтії (землі на північному заході сучасної Литви) та Аукштайтії (землі на північному сході сучасної Литви і на північному заході сучасної Білорусі). Першими прихильниками лютеранства в князівстві були представники середньої шляхти, магнати, німецькі купці та колоністи. Більша частина сімейних архівів та архівів лютеранських громад XVI ст. були втрачені. Отже, інформацію про поширення цієї протестантської течії здебільшого можна знайти в працях перших реформаторів, а також в архівних документах Католицької церкви.

Одним із головних шляхів занесення протестантських ідей стало навчання шляхетського і навіть міщанського українського юнацтва за кордоном. Найпопулярнішим навчальним закладом вважався саме Краківський університет, заснований 1364 р. Протягом XV–XVI ст. в ньому навчалось близько 800 русинів. Для бідних студентів литвинів і русинів, які виявляли здібності до наук, магістр Ян Існер (Jan Isner) за власний кошт 1409 року заснував гуртожиток (*bursa pauperum*), якому подарував свою велику бібліотеку (рукописи збереглись у Ягеллонській бібліотеці) (Bielak, 2002). У Краківському, Віттенберзькому, Кролевецькому (Кенігсберзькому), Падуанському та Болонському університетах навчалися Станіслав Оріховський-Русин, Ян-Амор Тарновський, Петро Боратинський, Шимон Зиморович, Анджей Фрич Моджевський, Ян Секлюціан, Матвій Стрийковський та ін. Серед литовсько-руських родин, які мали відношення до розвитку протестан-

тизму в Україні, за кордоном навчалися Радзивілли, Сапєги, Ходкевичі, Глібовичі, Кішки, Язловецькі, Воловичі, Сангушки та ін.

Поширення протестантських ідей викликає незадоволення та спротив з боку Католицької церкви. В першій половині XVI ст. польський уряд вдається до низки державних заборон на польських та українських теренах. Видаються численні едикти проти ввезення, продажу і купівлі протестантських творів. У 1520 р. Сигізмунд I Старий польський король і великий князь литовський видав указ у Торуні, в якому заборонив ввезення, продаж або використання книг М. Лютера, які підривали устої католицької віри в державі (Bukowski, 1883). На загальних зборах, що відбулися в Кракові 7 березня 1523 р., король Сигізмунд I під тиском єпископату видав новий указ, публікація якого була мотивована невиконанням попередніх заборон розповсюдження творів М. Лютера та його прихильників. В оновленому указі зазначалося, що кожен, хто купував, читав, проголошував лютеранські ідеї, або захищав чи хвалив принципи М. Лютера, мав бути покараний смертю на вогнищі з конфіскацією всього майна (Corpus iuris Polonici, 1910).

5 вересня цього ж року був виданий новий королівський указ про пошук лютеранських книг у містах та селищах країни та заборону їх друку та продажу без спеціального дозволу відповідних органів. Для того, щоб заборони були дієвими, було встановлено процедуру виконання королівських указів. Заборона друку та продажу будь-яких книг була введена без попередньої цензури та дозволу ректора Краківського університету. Цей королівський указ був надісланий по всім містам країни і його мали контролювати відповідні ординари або їхні делегати (Corpus iuris Polonici, 1910, pp. 21-30). Вищевказаний королівський указ був поширений і на українських землях після прийняття Перемишльського єпископату Анджеєм Кшицьким (Andrzej Krzyski) у червні 1524 р. (Rybus, 1966). Новопризначений ієрарх прославився як автор численних полемічних творів, спрямованих проти Реформації.

У квітні 1526 р. польський король прибув до Гданська, де за підтримки військових проводив судові процеси і виносив смертні вироки. Лютеранські проповідники, які не втекли з міста, були засуджені до смертної кари. Відбулися судові процеси над 200 священнослужителями та релігійними особами, яких звинуватили у порушенні чистоти католицької віри (Mańek, 2007, p. 69).

1534 р. Сигізмунд I Старий видав указ, яким наказував негайно повернути тих, хто відвідував М. Лютера або перебував у протестантських країнах, забороняючи їм навчатися в іноземних університетах (Bukowski, 1883, p. 225).

1538 р. польський король Сигізмунд I видає едикт проти лютеран, згідно з яким за поширення протестантських ідей влада конфісковувала майно і висилала з країни. Але цього виявилось замало, і 1542 р. виходить новий едикт, що наділяв духовенство в особі віленського єпископа судовою владою над єретиками. Цей закон був направлений насамперед проти заможної шляхти, яка підпала під вплив протестантських течій. Проповідники лютеранських ідей позбавлялися дворянства. Заборонялося наймати вчителями німців, посилати шляхетських юнаків до Німеччини на навчання. Ці королівські едикти не були ефективними через протидію княжих родів у державі. Так, прихильником лютеранства був великий канцлер литовський О. Волович (Ostafi Wołłowicz), який за різними вер-

сями освіту здобув або в Німеччині, або в Італії (Падуанський університет). Він був одним із меценатів реформаційного руху у Великому князівстві Литовському, підтримував лютеран, а потім став прихильником кальвінізму.

Ієронім Ходкевич (Hieronim Chodkiewicz) 1545 р. обіймав посаду старости Жемайтійського князівства. Приблизно тоді ж перейшов з католицизму до лютеранства. З середини 1530-х років листувався з відомим протестантським діячем Альбертом, герцогом Пруссії. Свого сина Яна Ієронімовича відправив здобувати освіту за кордоном, він навчався в університетах Кенігсберга, Лейпцига і Віттенберга (Valeika, 2010). Брат Ієроніма Г. Ходкевич (Hrehory Chodkiewicz) у Великому князівстві Литовському обіймав посади Польного гетьмана литовського (1561–1566) і Великого гетьмана литовського (1566–1572). В ранньому віці Г. Ходкевича відправили до двору Альберта, герцога Пруського здобувати освіту, де він підпав під вплив лютеранських проповідників. 1566 р. Г. Ходкевич спонсорував Петра Мстиславця та Івана Федорова – книгодрукарів, які втекли з Росії і відкрили друкарню в Заблудові. Вони публікували релігійні тексти до смерті Г. Ходкевича (Biržiška, 1937).

Великий канцлер литовський Великого князівства Литовського Микола Радзивілл Чорний (Mikołaj Radziwiłł Czarny) був відомий як культурно-освітній і протестантський діяч, до 1555 р. активно підтримував лютеран, а потім став прихильником кальвінізму. Він прагнув до незалежності від Польської Корони, тому бачив у своїй країні іншу Церкву, ніж католицька. Ян Радзивілл (брат Миколи) був першим з родини, хто підтримав лютеранство, коли перебував за кордоном в 1540–1542 рр. (Banaszak, 1988). Однак через смерть він не зміг сприяти розвитку цієї релігії в Литві. В його отруєнні підозрюють польську королеву Бону Марію Сфорцу, як і в отруєнні Барбари Радзивілл 1551 р., на якій таємно від матері одружився Сигізмунд II. Заведено вважати, що під час перебування у Відні в 1550 р. з дипломатичною місією Микола Радзивілл вирішив приєднатися до лютеран. 1553 р., повернувшись на батьківщину, він відкрито відмовився від католицизму і організував у своєму замку в Бресті євангельську церкву. Польський король Сигізмунд II Август відверто підтримав реформаторську діяльність М. Радзивілла. За підтримки монарха М. Радзивілл міг самовільно виганяти зі своїх маєтків священників, які відмовилися прийняти його нову віру. Надалі прослідковується еволюція релігійних вірувань М. Радзивілла від католицизму через лютеранство та кальвінізм до антиринітаризму (Banaszak, 1988).

Окрім магнатів населення міст також захоплювалось вченням М. Лютера і вимагало не тільки церковних, а і соціальних реформ, намагаючись обмежити владу як церковних владик, так і магнатів та заможної шляхти. Польський король був змушений 1543 р. скасувати указ про закордонну освіту, залишивши лише заборону привозити в країну протестантські твори. Заборона на ввезення протестантської літератури також була малоефективна – в багатьох містах за підтримки магнатів та заможної шляхти були відкриті друкарні, які видавали протестантські твори.

В сільській місцевості парафії та церкви були зайняті священниками тієї релігійної конфесії, яку підтримував власник маєтку. Така ситуація була характерна не тільки для Речі Посполитої та Великого князівства Литовського, а і для інших європейських держав. Діяла протестантська форма правового принципу – «Чия

земля, того і релігія» (*Cuius regio, eius religio*), закріпленого на Священній Римській Асамблеї в Аугсбурзі 1555 р. Прості люди, особливо в маленьких містечках і на селі, повинні були сповідувати віру свого господаря (*Böckenförde*, 1967). Тому нові протестантські церкви часто містилися у культових спорудах, що належали католицьким чи православним церквам та монастирям.

Центром лютеранства у Великому князівстві Литовському стає столиця – Вільно, в якій відбувається культурно-освітній розквіт. Цей розквіт був пов'язаний з інтенсивним діалогом між різними конфесіями і конкуруючими релігійними групами. Він тривав кілька десятиліть і проявився в самих різноманітних культурних і освітніх проектах. Перші прихильники лютеранської доктрини відомі у Вільно з 1525 р., коли один францисканський чернець читав лютеранські проповіді. Його ім'я не збереглося. Деякі історики припускали, що це міг бути Станіслав Раполоніс (*Stanislaus Rapagelanus*), але останні дослідження не підтвердили цієї гіпотези. Литовська дослідниця І. Лукшайте у своїй роботі «Перший етап реформації в Литві» зазначає, що 1526 р. віленський єпископ скаржився на те, що у Великому князівстві Литовському спалахнули великі заворушення і зневіра; духовенство, заможні громадяни і навіть простолюдини підпали під вплив реформаційних течій (*Lukšaitė*, 1996).

1527 р. Віленський Синод приймає постанову, в якій зазначається, що всі правителі церкви повинні виявляти та повідомляти церковній владі про всіх, хто був спійманий на введенні та визнанні будь-якого нового чи підозрюваного вчення; а вчителів, підозрюваних у ересі, особливо тих, що прибували з Німеччини, не слід приймати до шкіл, щоб вони не нав'язували своє вчення католикам. На Синоді у Вільно було вирішено, що «вчителі, які прибувають до нашої єпархії, особливо з регіонів Німеччини, які забруднені чумою лютеранської ересі» повинні мати документ про дозвіл від єпископа для викладання, без яких парафіяльні священники не можуть прийняти їх до школи (*Sawicki*, 1948). З цієї постанови зрозуміло, що у віленській єпархії вже до 1527 р. розповсюджувалося вчення М. Лютера і католики намагалися різними засобами обмежити вплив лютеранських проповідників на місцеве населення.

Віленський Синод 1527 р. також розглядав питання шкіл і вчителів окремим статутом. Наголошуючи на своїй турботі про користь широкої громадськості та гідність Великого князівства Литовського, він видав цей статут в урочистій формі «на вічні часи» (*na wieczne czasy*). У ньому він наказав усім наглядачам парафій створити в кожній з них школу та гуртожиток для учнів. У школі має бути вчитель, який змалку виховуватиме молодь «в добрих науках, шляхетних звичаях і католицьких чеснотах» (*w dobrych naukach, szlachetnych obyczajach oraz kardynalnych cnotach katolickich*) (*Sawicki*, 1948, р. 130). На Синоді було зазначено, що студентам слід однаково пояснювати Євангеліє та Послання Павла польською та литовською мовами. Парафіяльний намісник мав піклуватися про школу і ніяким чином не нехтувати своїм обов'язком. Синод звертав увагу на викладання в школах литовською мовою. Був виданий окремий наказ: усі протоіереї, міські та діючі парафіяльні парафії, правителі парафій мають забезпечити, щоб там, де використовується литовська мова, вікарії добре знали її, щоб належним чином здійснювати таїнства.

Намагаючись протистояти лютеранам, католики фінансують будівництво нових церков, а при них відкривають школи, зобов'язуючи плебана утримувати її ректора. Серед таких парафій були: Даугелішки (1526), Бельськ (1529), Мендзижече (1533), Юхновець (1547), Ясіновка (1553) (Kurczewski, 1912). Це міста, які на той час входили до Великого князівства Литовського.

Протестантські реформатори ставилися до шкіл і викладання з більшою відповідальністю, аніж католики. Вони турбувалися про привабливу навчальну програму та розробку нових дидактичних та педагогічних методів. Представник лютеранської церкви у Великому князівстві Литовському, письменник Пауль Одерборн (бл. 1555–1604) зазначав, що в школах навчали слов'янської грамоти, молитов і псалмів, читали часослов і псалтирі, вчили основам арифметики (Харлампович, 1898, с. 203).

Значний вплив на розвиток освіти у Вільно мав лютеранський просвітник, педагог Абрахам Кульвенсіс (Abraham Culvensis), також відомий як Авраам Кульвець. Він походив зі шляхетного роду в містечку Кульва, поблизу Каунаса. Навчався в Краківській академії, де отримав ступінь бакалавра, потім в Левене (Нідерланди) вивчав праці Еразма Роттердамського. Переконавшись у необхідності реформування християнства, він вирушив на навчання до Віттенберга, де читали лекції Мартін Лютер і Філіп Меланхтон. 1536 р. А. Кульвенсіс переїхав до Лейпцига і, нарешті, до Сієни, де наступного року захистив дисертацію з канонічного права й отримав ступінь доктора (Rociūtė, 2014). А. Кульвенсіс повертається у Вільно, де під протекцією королеви Бони Сфорци почав поширювати лютеранські ідеї через публічні лекції.

1540 р. він відкриває школу для шляхетних дітей. Ця школа вважалася першим гуманітарним вишем, що була організована за зразком Левенського університету (тримовна колегія). Вона також вважалася одним із перших лютеранських освітніх центрів, в якому одним із викладачів був відомий теолог С. Раполіоніс. Лютеранські погляди, поширювані школою та кафедрою А. Кульвенсіса, викликали незадоволення римо-католицької ієрархії. На прохання віленського єпископа Павла Гольшанського, коли королева Бона перебувала в Італії, великий князь литовський Сигізмунд Старий видав указ, щоб крамольну людину і бунтівника («homo seditiosus», «rebellis») А. Кульвенсіса привели до церковного суду. Якщо А. Кульвенсіс не з'явиться до суду або втече з країни, йдеться в указі, він буде позбавлений шляхетного положення, а усе його майно буде конфісковано (Rociūtė, 2014).

Опинившись перед загрозою католицького суду, А. Кульвенсіс в 1542 р. був змушений покинути країну. Він був запрошений герцогом Альбертом разом з іншими литовськими лютеранами в Пруссію, де вони допомогли герцогу у ві критті Кенігсберзького університету. В цьому новоствореному університеті А. Кульвенсіс був першим професором класичного івриту та грецької мови. Він також був першим перекладачем литовських євангельських гімнів, які увійшли до «Катехізису» (1547) М. Мажвідаса.

В XVI ст. Вільно стало поліграфічним центром Великого князівства Литовського, де друкарі змагалися один з одним, видаючи книги на різних мовах з протилежними релігійними позиціями. Свобода вираження поглядів була ха-

рактерна для цього періоду – католики, лютерани, а потім кальвіністи і соціалисти вільно проповідували свої вчення. Литовський вчений С. Жукас у своєму дослідженні «Перша литовська книга та її історичне середовище» зазначав, що і православні ченці також видавали трактати проти католицизму у власній друкарні. Франциск Скорина, що дотримувався поглядів протестантів, опублікував тут свої перші книги в 1522 р. (Žukas, 1966).

Одним із перших проповідників лютеранства у Великому князівстві Литовському був теолог, друкар, перекладач та письменник Ян Секлюціан (Jan Seklucjan). За одними даними, народився у Бидгощі, за іншими – у Секлюках в Галичині. Після навчання в Лейпцигу він прибув до Познані близько 1538 р., де став лютеранським проповідником. 1543 р. єпископський суд звинуватив його в поширенні еретичних проповідей і погрожував суворим покаранням. Я. Секлюціан змушений був тікати в Кенігсберг (Krolewiec) у 1544 р., під захист князя Альбрехта – покровителя лютеранства в Герцогстві Пруссія. За рік Я. Секлюціан опублікував перший польський катехізис під назвою «Сповідання християнської віри» (Wyznanie wiary chrześcijańskiej. Krolewiec, 1545) в друкарні Й. Вайнрайха (Hans-Weinreich-Druckerei). В основу збірника був покладений «Маленький Катехізис» М. Лютера. 1547 р. в Кенігсберзі виходить його наступний збірник «Духовні й побожні пісні» (Piesni duchowne a nabożne). Цей збірник містив 35 релігійних пісень, зокрема 8 пісень М. Лютера (Pociūtė, 1996).

У 1547 р. литовський письменник М. Мажвідас (Martin Mosvidius) видав книгу «Прості слова катехізису, навчання читання Писань та пісень для дітей, перевдані в Кенігсберзі восьмого дня січня 1547 року після народження Христа», Кенігсберг, друкарня Х. Вайнрайха (Die einfachen Worte des Katechismus, die Lehre vom Lesen der Schrift und Lieder für Kinder neu aufgelegt in Königsberg am VIII. Tage des Monats Januar 1547 nach Christi Geburt. Königsberg, Druckerei H. Weinreich). Ця книга зберігається в університетській бібліотеці Торунь (Sign. Pol. 6.II.189), вона має 79 сторінок, формат книги 18x11, формат шрифту 12,5x7. «Katechismus» вважається першою литовською книгою, яка включала віршовану передмову литовською мовою, одинадцять церковних піснеспівів з нотами (Kirchenlieder) і перший литовський буквар. «Катехізис» надруковано готичним шрифтом, за винятком деяких заголовків і тексту, написаного латиною. Видавець та автор цієї книги не вказані на титульному аркуші, але польський мовознавець Ян Сафаревич (Jan Safarewicz) розшифрував автора за акровіршем у передмові. Після прочитання перших літер з третього до дев'ятнадцятого рядка отримуємо ім'я автора латиною: MARTJNVS MASVJDJVS (Safarewicz, 1963).

Основою став польський катехізис Я. Секлюціана (J. Seklucjan), виданий у Кенігсберзі 1545 р. М. Мажвідас також використовував у своєму виданні польський катехізис Я. Малецького (J. Malecki) 1546 р. та латинські джерела, а саме «Зобов'язання», перекладене з латинського катехізису Я. Вілікасом (J. Vilickas) в 1542 р. Ця праця вважається початком гімнології у Великому князівстві Литовському і написана за зразками західноєвропейської музичної культури. Проте існують і більш ранні згадки про церковні піснеспіви, але вони не мають документальних підтверджень (Pociūtė, 1996). Повертаючись до одинадцяти церковних піснеспівів Катехізису, слід зазначити, що це найпоширеніші на той час з люте-

ранських пісень, які були перекладені на литовську мову. 10 з них були опубліковані з примітками – це два римованих псалми, п'ять пісень М. Лютера, одна програмна реформаційна пісня Йоганна Фредера (Johann Freder) і три середньовічні піснеспіви, перекладені з німецької, польської та латини. Ці перші григоріанські хорали об'єднують нові стилістичні тенденції протестантських хоралів, чеських реформаторів та традиції місцевих майстрів.

М. Мажвідас підготував першу у Великому князівстві Литовському церковно-співочу книгу «Пісні християнські», але не дожив до її публікації. Цю книгу відредагував і видав його двоюрідний брат, кенігсберзький пастор Балтрамеюс Вілентас (Baltramäus Willent). Перша частина вийшла 1566 р. під назвою «Німецькі християнські співи, які співають у церквах від Адвенту до Різдва і до Стрітіння» (Gesmes Chrikszoniskas gedomas Babniczosu per Aduenta ir Kaledas it Gramniczu. Königsberg, Druckerei J. Daubmann). 1570 р. вийшла друга частина – «Німецькі християнські співи, які співають у церквах від Великодня через П'ятидесятницю до Адвенту» (Gesmes Chrikszoniskas gedomas Babniczosu per Welikas ir Sekminias it Aduenta. Königsberg, Druckerei J. Daubmann). Тематично обидві частини охоплюють піснеспіви цілого року.

М. Мажвідас як редактор написав передмову до першої частини, хоча книга була видана Б. Вілентасом лише за три роки після його смерті. Цей збірник є значущою гімнографічною пам'яткою XVI ст., він містить 76 церковних пісень і 30 псалмів. Репертуар найрізноманітніший – від мес і хоралів до новітніх протестантських пісень того часу. Збірник охоплює близько 30 різноманітних жанрів середньовічних піснеспівів, численні транскрипції гімнів і секвенцій. Найпопулярнішими серед піснеспівів є такі гімни, як «Veni Creator Spiritus», «A solis ortus cardine», «Pange lingua» тощо, вони були перекладені на литовську мову. Секвенції григоріанського хоралу «Grates nuns omnes», «Victimae paschali laudes», «Veni Sancte Spiritus», що походять із піснеспівів з репертуару «чеських братів» «Surrexit Christus hodie», «Jesus Christus unser eyland» та багато інших творів перекладено на литовську мову із зазначенням джерела, а іноді й авторства. У збірнику було зазначено, що певні піснеспіви призначені для виконання учнями.

Другу частину збірника складають важливі тексти епохи Реформації – це пісні М. Лютера, М. Вайсе та інших протестантських авторів. В колекцію також входять оригінальні пісні Великого князівства Литовського. В цьому збірнику більша частина гімнів подана з монодичними мелодіями, але є один піснеспів, розписаний для чотирьох голосів: дисканта, тенора, альта і баса. Це популярна шкільна пісня «Vitamquae faciunt beatiorem» (Mažvydas, 1566). В другій частині цієї книги була подана інформація про порядок співу та місце музики на релігійних церемоніях. Ці перші збірники стали основою для підготовки більш пізніх навчальних посібників в XVI–XVII ст.

Визначною пам'яткою слов'янського музичного Ренесансу є «Melodie na psalterz polski» Миколи Гомулки, видані у друкарні Лазаря Андрисовича в Кракові 1580 р. Це музика до 150 творів у чотириголосному аранжуванні на вірші Яна Кохановського. У передмові до видання автор зауважив, що ці твори призначені для простих людей, які маючи бажання та музичні навички, могли б їх співати. Ці твори могли виконувати як католики, так і протестанти. Ініціював видання

і надав кошти єпископ Петро Мишковський (Piotr Myszkowski). Мелодійною основою більшості композицій є чеські, гугенотські протестантські гімни, зразки григоріанського хоралу, а також популярні світські побутові мелодії того часу (Дадіомова, 2015).

Практично одночасно з поширенням лютеранства на півночі Великого князівства Литовського ця протестантська течія проникає і на західні українські землі, але серед західноукраїнської шляхти лютеранство не мало значного поширення. Здебільшого лютеранством захоплювалися міщани. Як і на півночі, ядром лютеранських осередків стають німецькі колоністи. Були поодинокі випадки переходу в цю протестантську течію шляхтичів, а вже вони, відповідно, переводили до лютеранства своїх підданих. Лютеранські громади діяли у Венгрові, Мордах, Нурці та Найндорфі (Берестейщина). Чимале поширення лютеранство мало на Закарпатті, де була підтримка з боку угорських та румунських володарів. Активну діяльність проводили лютеранські пастори Стефан Копач і Матвій Біро-Деваї, які заснували збори у Пряшеві, Копицях, Уйгеле. У 1549 р. Стефан Копач відкриває лютеранську школу у містечку Сухий Потік (Сколівський район Львівської області).

З поширенням інших реформаційних течій (кальвінізму, соцініанства), звозяться і розповсюджуються світські та церковні книги і музично-теоретичні трактати. Підтвердженням цього є наявність в «Реєстрі книг Львівського братства» за 1601 р. книги «Квестионесь Музика» в розділі «Книги латинські» (Голубев, 1883). Це давньоукраїнський переклад музично-теоретичного трактату німецького протестанта Йоганна Шпангенберга «Питання музики для вжитку Нордгаузенської школи, або як легко і правильно навчати молодь співу» (*Questiones musicae in usum scholae Northusanae, oder wie man die Jugend leichtlich und recht im Singen unterwiesen soli*), Віттенберг, 1542 р. Можливо, серед книг Львівського братства в XVI–XVII ст. були в ужитку й інші трактати західноєвропейських теоретиків.

Висновки

Першими прихильниками лютеранства у Великому князівстві Литовському були представники середньої шляхти, магнати, німецькі купці та колоністи. Одним із головних шляхів занесення протестантських ідей стало навчання шляхетського і навіть міщанського українського юнацтва в західноєвропейських лютеранських університетах.

Вплив лютеранства проявився у всіх напрямках духовної сфери: мові, писемності, освіті, книговидаванні, музичному мистецтві тощо. Конкуренція між православними, католицькими та протестантськими школами, яка існувала у Великому князівстві Литовському, сприяла розвитку освіти в країні. В XVI ст. Вільно було поліграфічним центром Великого князівства Литовського, де друкарі змагалися один з одним, видаючи книги різними мовами з протилежними релігійними позиціями. В цей період завдяки литовським протестантам друкуються церковно-співочі збірники. Піснеспіви в перших збірниках об'єднували стилістичні тенденції протестантських хоралів, чеських реформаторів та традиції міс-

цевих майстрів. В цих церковно-співочих збірниках поряд з монодичними мелодіями починають з'являтися і багатоголосі композиції.

Список бібліографічних посилань

- Голубев, С. Т. (1883). *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: (опыт исторического исследования)* (Т. 1). Типография Г. Т. Корчак-Новицкого.
- Дядионова, О. В. (2015). *Музыкальная культура Беларуси X–XIX вв.* Ковчег.
- Харлампович, К. В. (1898). *Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви.* Типография Императорского Университета.
- Banaszak, M. (1988). Reformacja i reforma katolicka w diecezji wileńskiej (1527-1591). *Studia Teologiczne Białostok Drohiczyń Lomża*, 5-6, 293-322.
- Bielak, W. (2002). Przejawy devotio moderna w polskiej literaturze teologicznej pierwszej połowy XV wieku na przykładzie "Expositio missae" Jana Isnera. *Acta Mediaevalia*, 15, 265-282.
- Biržiška, M. (Ed.) (1937). Chodkevičiai. In *Lietuviškoji enciklopedija* (Vol. 5; pp. 343-344). Spaudos fondas.
- Böckenförde, E-W. (1967). Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation. In E. Forsthoff, *Säkularisation und Utopie: Ebracher Studien* (pp. 75-94). Kohlhammer.
- Bukowski, J. (Comp.). (1883). *Dzieje reformacyi w Polsce: od wejścia jej do Polski aż do jej upadku* (T. 1: Początki i terytorjalne rozprzestrzenienie się reformacyi). Drukarnia Wydawnicza im. W. L. Anczyca.
- Corpus iuris Polonici.* (1910). Scetionis 1. Privilegia, statuta, constitutiones, edicta, decreta, mandata regnum Poloniae spectantia comprehendentis. Vol. 4. Annos 1523-1534 continentis (typis mandavit adnotationibus instruxit Osvaldus Balzer). Sumptibus Academiae Litterarum. <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/267640/display/Default>.
- Kurczewski, J. (1912). *Biskupstwo wileńskie: od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych.* Józef Zawadzki. <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/38531/edition/55552/content>
- Lukšaitė, I. (1996). Die erste phase der Reformation in Litauen. *Annaberger Annalen*, 4, 6-22.
- Mańek, J. (2007). Rozwój Reformacji na Pomorzu. *Gdański Rocznik Ewangelicki*, 1, 65-76.
- Mažvydas, M. (1566). *Christliche Gesänge.* Druckerei J. Daubmann. <http://pirmojiknyga.mch.mii.lt/Puslapiai/Giesmes.de.htm>
- Pociūtė, D. (1996). Das Litauische Protestantische Kirchenlied des 16-17. Jahrhunderts. *Annaberger Annalen*, 4, 68-78.
- Pociūtė, D. (2014). Abraomas Kulvietis. Humanistic Origins of the Early Reformation in the Grand Duchy of Lithuania. In G. Siedina (Ed.), *Latinitas in the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania: Its Impact on the Development of Identities* (pp. 161-175). Firenze University Press
- Rybus, H. (1966). Problem tolerancji religijnej w Polsce w pierwszym okresie reformacji za Zygmunta Starego. *Studia Theologica Varsaviensia*, 4(2), 73-99.
- Safarewicz, J. (1963). Un acrostiche de Mažvydas. *Prace Filologiczne*, 18, 1, 199-200.
- Sawicki, J. (1948). *Concilia Poloniae: Źródła i Studia Krytyczne* (T. 2). Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

Valeika, H. (2010). *Chodkevičius, Jeronimas* (T. 2). Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Žukas, S. (1966). Das erste litauische buch und sein historisches umfeld. *Annaberger Annalen*, 4, 43-54.

References

- Banaszak, M. (1988). Reformacja i Reforma Katolicka w Diecezji Wileńskiej (1527-1591) [Reformation and Catholic Reform in the Vilnius Diocese]. *Studia Teologiczne Białystok Drohiczyn Lomza [Theological Studies Białystok Drohiczyn Lomza]*, 5-6, 293-322 [in Polish].
- Bielak, W. (2002). Przejawy Devotio Moderna w Polskiej Literaturze Teologicznej Pierwszej Połowy XV Wieku na Przykładzie "Expositio Missae" Jana Isnera [Manifestations of Devotio Moderna in Polish Theological Literature of the First Half of the XV Century on the Example of "Expositio Missae" by Jan Isner]. *Acta Mediaevalia*, 15, 265-282 [in Polish].
- Biržiška, M. (Ed.) (1937). Chodkevičiai [Hotkevich]. In *Lietuviškoji Enciklopedija [Lithuanian Encyclopedia]* (Vol. 5; pp. 343-344). Spaudos fondas [in Lithuanian].
- Böckenförde, E-W. (1967). Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation [The Emergence of the State as a Process of Secularization]. In E. Forsthoff, *Säkularisation und Utopie: Ebracher Studien [Secularization and Utopia: Ebracher Studies]* (pp. 75-94). Kohlhammer [in German].
- Bukowski, J. (Comp.). (1883). *Dzieje Reformacji w Polsce: od Wejścia Jej do Polski aż do Jej Upadku [The History of Reformation in Poland: from Its Entry into Poland until Its Collapse]* (Vol. 1: Początki i Terytoryalne Rozprzestrzenienie się Reformacji [Beginnings and Territorial Spread of the Reformation]). Drukarnia Wydawnicza im. W. L. Anczyca [in Polish].
- Corpus iuris Polonici*. (1910). Scetionis 1. Privilegia, Statuta, Constitutiones, Edicta, Decreta, Mandata Regnum Poloniae Spectantia Comprehendentis. Vol. 4. Annos 1523-1534 Continentis (Typis Mandavit Adnotationibus Instruxit Osvaldus Balzer). Sumptibus Academiae Litterarum. <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/267640/display/Default> [in Latin, in Polish].
- Dadiomova, O. V. (2015). *Muzykal'naya Kul'tura Belarusi X–XIX vv. [Musical Culture of Belarus of the X–XIX Centuries]*. Kovcheg [in Russian].
- Golubev, S. T. (1883). *Kievskii Mitropolit Petr Mogila i Ego Spodvizhniki: (Opyt Istoricheskogo Issledovaniya) [Metropolitan of Kiev Peter Mogila and His Associates: (Experience of Historical Research)]* (Vol. 1). Tipografiya G. T. Korchak-Novitskogo [in Russian].
- Kharlampovich, K. V. (1898). *Zapadnorusskie Pravoslavnye Shkoly XVI i Nachala XVII Veka, Otnoshenie Ikh k Inoslavnyim, Religioznoe Obuchenie v Nih i Zaslugi Ikh v Dele Zashchity Pravoslavnoi Very i Tserkvi [Western Russian Orthodox Schools of the XVI and Early XVII Centuries, Their Attitude to the Heterodox, Religious Education in Them and Their Merits in the Protection of the Orthodox Faith and the Church]*. Tipografiya Imperatorskogo Universiteta [in Russian].
- Kurczewski, J. (1912). *Biskupstwo Wileńskie: Od Jego Założenia aż do Dni Obecnych, Zawierające Dzieje i Prace Biskupów i Duchowieństwa Djecezji Wileńskiej, Oraz Wykaz Kościołów, Klasztorów, Szkół i zakładów Dobroczynnych i Społecznych [Vilnius Bishopric: From its Foundation up to the Present Days, Containing the History and Works of the Bishops and Clergy of the Vilnius Diocese, and the List of Churches, Monasteries, Schools and Charitable and*

- Social Institutions*]. Józef Zawadzki <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/38531/edition/55552/content> [in Polish].
- Lukšaitė, I. (1996). Die Erste Phase der Reformation in Litauen [The First Phase of the Reformation in Lithuania]. *Annaberger Annalen [Annaberg Annals]*, 4, 6-22 [in German].
- Małek, J. (2007). Rozwój Reformacji na Pomorzu [Development of the Reformation in Pomerania]. *Gdański Rocznik Ewangelicki [Gdańsk Evangelical Yearbook]*, 1, 65-76 [in Polish].
- Mažvydas, M. (1566). *Christliche Gesänge [Christian Chants]*. Druckerei J. Daubmann. <http://pirmojiknyga.mch.mii.lt/Puslapiai/Giesmes.de.htm> [in Lithuanian, in German].
- Pociūtė, D. (1996). Das Litauische Protestantische Kirchenlied des 16-17. Jahrhunderts [The Lithuanian Protestant Hymn of the 16-17th Centuries. Century]. *Annaberger Annalen [Annaberg Annals]*, 4, 68-78 [in German].
- Pociūtė, D. (2014). Abraomas Kulvietis. Humanistic Origins of the Early Reformation in the Grand Duchy of Lithuania. In G. Siedina (Ed.), *Latinitas in the Polish Crown and the Grand Duchy of Lithuania: Its Impact on the Development of Identities* (pp. 161-175). Firenze University Press.
- Rybus, H. (1966). Problem Tolerancji Religijnej w Polsce w Pierwszym Okresie Reformacji za Zygmunta Starego [The Problem of Religious Tolerance in Poland in the First Period of the Reformation under Zygmunt Stary]. *Studia Theologica Varsaviensia*, 4(2), 73-99 [in Polish].
- Safarewicz, J. (1963). Un Acrostiche de Mažvydas [And Acrostiche de Mažvydas]. *Prace Filologiczne [Philological Studies]*, 18, 1, 199-200 [in Lithuanian].
- Sawicki, J. (1948). *Concilia Poloniae: Źródła i Studia Krytyczne [Concilia Poloniae: Critical Sources and Studies]* (Vol. 2). Towarzystwo Naukowe Warszawskie [in Polish].
- Valeika, H. (2010). *Chodkevičius, Jeronimas [Hotkevich, Jeronim]* (Vol. 2). Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras [in Lithuanian].
- Žukas, S. (1966). Das erste litauische buch und sein historisches umfeld [The First Lithuanian Book and Its Historical Context]. *Annaberger Annalen [Annaberg Annals]*, 4, 43-54 [in German].

THE SPREAD OF LUTHERANCE IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AND ITS INFLUENCE ON THE EDUCATION DEVELOPMENT AND MUSIC CULTURE

Mykola Pidhorbunskyi

PhD in History, Associate Professor; ORCID: 0000-0002-2678-5147; e-mail: nikolauspigd@gmail.com
Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Abstract

The purpose of the article is to determine the influence of Lutheranism on education and musical culture in the Grand Duchy of Lithuania. **The research methodology** includes cultural and historical analysis, which made it possible to analyze and investigate the influence of Lutheranism on musical culture in the Grand Duchy of Lithuania. Source studies and music-theoretical methods were used during the search and analysis of church-singing collections. The biographical method of research was used to systematize information about the life and work of theologians, composers and theorists. **The scientific novelty of the research** is the thorough

analysis of the Lutheranism influence on education, book publishing and musical art. The first church chanting collections have been identified, in which a gradual transition from monody to polyphony is traced. **Conclusions.** In the process of studying the influence of Lutheranism on education and musical culture in the Grand Duchy of Lithuania, it was established that one of the main ways of introducing Protestant ideas was the education of gentry and bourgeois Ukrainian youth in Western European Lutheran universities. The competition between Orthodox, Catholic and Protestant schools that existed in the Grand Duchy of Lithuania contributed to the development of education in the country. In the 16th century, Vilno was a printing centre of the Grand Duchy of Lithuania, where printers competed with each other, publishing books in different languages and with opposite religious positions. During this period, thanks to the Lithuanian Protestants, church chanting collections were published. The chants in the first collections combined the stylistic tendencies of Protestant chorales, Czech reformers, and the traditions of local craftsmen.

Keywords: Lutheranism; reformation ideas; Protestantism; church-singing collections; chants; hymns

РАСПРОСТРАНЕНИЕ ЛЮТЕРАНСТВА В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ И МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Николай Подгорбунский

кандидат исторических наук, доцент; ORCID: 0000-0002-2678-5147; e-mail: nikolauspidg@gmail.com
Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Аннотация

Цель исследования – определить влияние лютеранства на образование и музыкальную культуру в Великом княжестве Литовском. **Методология исследования** включает культурно-исторический анализ, позволяющий проанализировать и исследовать влияние лютеранства на музыкальную культуру в Великом княжестве Литовском. Источниковедческий и музыкально-теоретический методы использованы при поиске и анализе церковно-певческих сборников. Биографический метод исследования был использован для проведения систематизации сведений о жизни и творчестве теологов, композиторов и теоретиков. **Научная новизна исследования.** Впервые проанализировано влияние лютеранства на образование, книгоиздание и музыкальное искусство. Выявлены первые церковно-певческие сборники, в которых прослеживается постепенный переход от монодии к многоголосию. **Выводы.** В процессе исследования влияния лютеранства на образование и музыкальную культуру в Великом княжестве Литовском установлено, что одним из главных путей занесения протестантских идей стало обучение шляхетского и мещанского украинского юношества в западноевропейских лютеранских университетах. Конкуренция между православными, католическими и протестантскими школами, существовавшая в Великом княжестве Литовском, способствовала развитию образования в стране. В XVI в. Вильно было полиграфическим центром Великого княжества Литовского, где печатники соревновались друг с другом, издавая книги на разных язы-

ках с противоположными религиозными позициями. В этот период благодаря литовским протестантам печатаются церковно-певческие сборники. Песнопения в первых сборниках объединяли стилистические тенденции протестантских хоралов, чешских реформаторов и традиции местных мастеров.

Ключевые слова: лютеранство; реформационные идеи; протестантство; церковно-певческие сборники; песнопения; гимны

